गीता परिवार

॥ শ্ৰীমদ্ভগৱদগীতাৰ শুদ্ধ উচ্চাৰণ মাৰ্গদৰ্শিকা-স্তৰ 2 ॥

বৰ্ণস্থান আৰু ইহঁতৰ উচ্চাৰণ-

1. সংস্কৃত ভাষাত বৰ্ণৰ উচ্চাৰণৰ স্থানসমূহ চিন্তাসহকাৰে নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছে। এই ভাষাত কোনো এটা বৰ্ণ উচ্চাৰণ কৰিবলৈ মুখৰ নিৰ্দিষ্ট স্থান ব্যৱহাৰ কৰা হয়। যেনে - ওঁঠ, কণ্ঠ, তালু, মূৰ্ঢ়া আদি। যি স্থানৰ পৰা বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ কৰা হয়, সেই স্থানৰ নামেৰেও বৰ্ণবিলাকক চিনি পোৱা যায়, যেন কণ্ঠৰ পৰা উচ্চাৰণ কৰা 'ক' বৰ্গৰ প্ৰতিটো বৰ্ণক কণ্ঠ্য বোলা হয়। বৰ্ণ আৰু ইয়াৰ স্থান তলৰ চিত্ৰত দিয়া হৈছে।
2. 'স', 'শ' আৰু 'ষ' ক্ৰমে 'দন্ত্য', 'তালব্য' আৰু 'মূৰ্ধন্য' বৰ্ণ। এই শ্ৰেণীৰ বৰ্ণবিলাক যিদৰে উচ্চাৰণ কৰা হয়, এই বৰ্ণকেইটা উচ্চাৰণ তেনেদৰে কৰিব লাগে।

 # মনত ৰাখিব যে প্ৰতিটো বৰ্ণৰ এটা উচ্চাৰণ স্থান আছে, সেই স্থান ব্যৱহাৰ কৰি সেই বৰ্ণৰ উচ্চাৰণ কৰা উচিত।

- **অকুহৱিসৰ্জনীয়ানাং কণ্ঠঃ**
  কণ্ঠ - অ, আ, ক্ বৰ্গ, হ্, বিসৰ্গ (ঃ)
- **ইচুয়শানাং তালু**
  তালু – ই, ঈ, চ্ বৰ্গ, য়্, শ্
- **ঋটুৰষাণাং মূৰ্ধা**
  মূৰ্ধা - ঋ, ৠ, ট্ বৰ্গ, ৰ্, ষ্
- **ঌতুলসানাং দন্তাঃ**
  দন্ত - ঌ, ত্ বৰ্গ, ল্, স্
- **উপূপধ্মানীয়ানামোষ্ঠৌ**
  ওষ্ঠ - উ, ঊ, প্ বৰ্গ, উপধ্মানীয় প*, ফ*
- **ঐদৈতোঃ কণ্ঠতালু**
  কণ্ঠ-তালু - এ, ঐ
- **ওদৌতোঃ কণ্ঠোষ্ঠম্**
  কণ্ঠ-ওষ্ঠ – ও, ঔ
- **ঞমঙণনানাং নাসিকা চ**
  মুখ-নাক - ঙ্, ঞ্, ণ্, ন্, ম্
- **ৱকাৰস্য দন্তোষ্ঠম**
  দন্ত-ওষ্ঠ - ৱ
- **জিহ্বামূলীয়স্য জিহ্বামূলম**
  জিহ্বামূল - জিহ্বামূলীয় ক*, খ*

গীতা পৰিৱাৰ সাহিত্য আন যিকোনো ঠাইত ব্যৱহাৰৰ বাবে পূৰ্ব অনুমতিৰ প্ৰয়োজন।
অনুমতিৰ উদ্দেশ্যে consent@learngeeta.com-ত আমালৈ লিখক।

- **নাসিকাঽনুস্বাৰস্য**
  নাক - অনুস্বাৰ(ং)

অৱগ্ৰহ -

- অৱগ্ৰহ **'ঽ'** এটা চিহ্ন যি লুপ্ত হোৱা 'আকাৰ(অ)' সূচায়। ইয়াৰ কোনো স্বতন্ত্ৰ উচ্চাৰণ নাই। অৱগ্ৰহ সদায় এই স্বৰবৰ্ণ 'এ', 'ও' বা 'আ'-ৰ পিছতহে বহে।

শ্ৰীমদ্ভগৱদ্গীতাত ব্যৱহৃত ছন্দ -

- সংস্কৃতত বহু প্ৰকাৰৰ শ্লোক আছে, অৱশ্যে শ্ৰীমদ্ভগৱদ্গীতাত মাত্ৰ দুই প্ৰকাৰৰ শ্লোক 1) অনুষ্টুপ 2) তৃষ্টুপ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। অনুষ্টুপত 32-টা শব্দাংশ (syllable) থাকে য'ত প্ৰতিটো চৰণত মুঠ 8টাকৈ শব্দাংশ থাকে। তৃষ্টুপত 44টা শব্দাংশ (syllable) থাকে য'ত প্ৰতিটো চৰণত মুঠ 11টাকৈ শব্দাংশ থাকে। এই 8 আৰু 11টা শব্দাংশৰ পিছত প্ৰতিটো খোজতে বৈ দিলে ছন্দ শাস্ত্ৰত তাক 'যতি' বুলি কোৱা হয়।

  # মনত ৰাখিব যে সমগ্ৰ গীতাখনত কেৱল পাঁচ ঠাইত (11/1, 2/6, 2/29, 8/10, 15/3) ব্যতিক্ৰম হৈ নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক শব্দাংশতকৈ এটা শব্দাংশ কম বা অধিক পোৱা যায়।

ব্যঞ্জন স্-ৰে আৰম্ভ হোৱা শব্দৰ উচ্চাৰণৰ নিয়ম

- যদি কোনো শব্দ ব্যঞ্জন 'স্' (স্বৰহীন)-ৰে আৰম্ভণিৰ হয়, তেনে ক্ষেত্ৰত তাৰ আগতে কোনো স্বৰবৰ্ণ উচ্চাৰণ নকৰিব। প্ৰায়ে **'স্থান'**ৰ সলনি **'ইস্থান'** বুলি কোৱা শুণা যায়। এইটো সঠিক নহয়।

আঘাতৰ নিয়মৰ শেষতীয়া সম্প্ৰসাৰণ

- দুটা ব্যঞ্জন 'দ' আৰু 'য়'-ৰ সংমিশ্ৰণ হ'লে 'দ্য' আৰু তিনিটা ব্যঞ্জন 'দ', 'ধ' আৰু 'য়'ৰ সংমিশ্ৰণ হ'লে 'দ্ধ্য' হয়। প্ৰথম সংযোগত মাত্ৰ দুটা ব্যঞ্জন আৰু দ্বিতীয়টোত তিনিটা ব্যঞ্জন আছে। দুয়োটা সংযোগকে সংযুক্ত বৰ্ণ বোলা হয়।

- আঘাতৰ নিয়ম মতে সংযুক্ত বৰ্ণদুটাৰ প্ৰথমটোক দ্বৈত কৰি পঢ়িব লাগে। এনেকৈ দ্বৈত কৰা প্ৰক্ৰিয়াত যদি দ্বৈত কৰিবলগীয়া বৰ্ণটো কোনো বৰ্গৰ দ্বিতীয় বৰ্ণ হয়, তেন্তে দ্বৈত বৰ্ণটো সেই বৰ্গৰ প্ৰথম বৰ্ণলৈ সলনি হয় আৰু যদি এই বৰ্ণটো কোনো বৰ্গৰ চতুৰ্থ বৰ্ণ হয় তেন্তে তৃতীয় বৰ্ণলৈ সলনি হয়। সংযুক্ত বৰ্ণৰ প্ৰথম বৰ্ণ যদি তাৰ বৰ্গৰ প্ৰথম বা তৃতীয় বৰ্ণ হয়, তেন্তে প্ৰথম বৰ্ণটো যেনেদৰে আছে তেনেদৰে দ্বৈত হ'ব। উদাহৰণ-
  - অক্ষৰ = অ ক্ ষৰ> অক্ ক্ ষৰ = অক্ক্ষৰ
  - ব্যাখ্যা = ব্যা খ্ য়া > ব্যা খ্ খ্ য়া > ব্যা ক্ খ্ য়া = ব্যাক্খ্যা
  - বিদ্ধি = বি দ্ ধি> বি দ্ দ্ ধি = বিদ্দ্ধি
  - যুধ্যতি = যু ধ্ য়তি > যু ধ্ ধ্ য়তি > যু দ্ ধ্ য়তি = যুদ্ধ্যতি

- কিছুমান ঠাইত স্বৰবৰ্ণৰ পিছতো সংযুক্ত বৰ্ণ থকাৰ পিছতো ব্যতিক্ৰমৰ বাবে আঘাত প্ৰয়োগ নহয়, যেনে একেটা বৰ্ণৰ দুবাৰকৈ অহা, তিনিটা ব্যঞ্জন, (উপৰ) ৰেফ কাৰ বা হকাৰ আদিৰ সংমিশ্ৰণৰ ক্ষেত্ৰত আঘাত নহয়। যিবোৰ ঠাইত আঘাতৰ চিন নাথাকে সেইবোৰ ঠাইত আঘাত নোহোৱাকৈ পঢ়াৰ অভ্যাস কৰক।

গীতা পৰিৱাৰ সাহিত্য আন যিকোনো ঠাইত ব্যৱহাৰৰ বাবে পূৰ্ব অনুমতিৰ প্ৰয়োজন।
অনুমতিৰ উদ্দেশ্যে consent@learngeeta.com-ত আমালৈ লিখক।

মনত ৰাখিব যে সংযুক্ত বৰ্ণমালাৰ প্ৰথম বৰ্ণটো যদি 'বৰ্গৰ প্ৰথম চাৰিটা বৰ্ণৰ বাদে অন্য বৰ্ণ' হয়, তেন্তে সংযুক্ত বৰ্ণৰ প্ৰথম বৰ্ণটোহে দ্বৈত হয়।

সন্ধি-নিয়ম

দুটা বৰ্ণ একেলগ হৈ সন্ধি হয়। একলগ হোৱা বৰ্ণ দুইটা স্বৰবৰ্ণ হ'লে তাক স্বৰসন্ধি, যদি কোনো এটা ব্যঞ্জনবৰ্ণ হয় তেন্তে তাক ব্যঞ্জন সন্ধি, আৰু যদি অনুস্বাৰৰ ঠাইত পৰিবৰ্তন আহে তেন্তে তাক অনুশ্বাৰ সন্ধি আৰু বিসৰ্গ ঠাইত পৰিবৰ্তন আহ িলে তাক বিসৰ্গ সন্ধি বোলা হয়। সংযোগ হোৱা বৰ্ণবোৰৰ কোনো এটা বা কেতিয়াবা দুয়োটা বৰ্ণ সলনি হয়। সেই পৰিৱৰ্তন কি আৰু কেনেকৈ হয়, আমি এই নিয়মবোৰত জানিম।

বিসৰ্গ সন্ধি

বিসৰ্গ সন্ধি বিসৰ্গৰ আগত আৰু পিছত থকা বৰ্ণৰ আধাৰত হয়। সেয়েহে বিসৰ্গ সন্ধিত যি পৰিবৰ্তন ঘটে, তাত বিসৰ্গ আগৰ আৰু পিছৰ বৰ্ণবোৰে মূল ভূমিকা পালন কৰে।

1. যদি বিসৰ্গৰ আগৰ বৰ্ণ **'অ'** আৰু পিছৰ বৰ্ণ **'অ'** বা যিকোনো **মৃদু ব্যঞ্জন** (গ, ঘ, জ, জ, ঘ, জ, ঝ, ড, ঢ, ব, ভ, য়, ৰ, ল, ৱ, হ, আৰু সকলো অনুনাসিক) হয়, তেতিয়া বিসৰ্গ আৰু ইয়াৰ আগৰ বৰ্ণৰ পৰিৱৰ্তন হৈ তাৰ ঠাইত **'ও'** হয়।

মন কৰিব যদি বিসৰ্গৰ পিছৰ বৰ্ণ 'অ' হয়, তেন্তে বিসৰ্গ আৰু ইয়াৰ আগৰ ৰূপৰ ঠাইত 'ওকাৰ' সলনি কৰাৰ পিছত সেই পিছৰ ৰূপটো 'অৱগ্ৰহ' (ঽ)-লৈ সলনি হয়। অৰ্থাৎ ই নোহোৱা হৈ যায় আৰু তাৰ ঠাইত অৱগ্ৰহ আহে ।

আগৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গ	পিছৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গৰ পৰিৱৰ্তিত ৰূপ	উদাহৰণ
অ	ঃ	আ/মৃদু ব্যঞ্জন	ও/ওঽ	**দৰ্পঃ+অভিমনশ্চ = দৰ্পোঽভিমনশ্চ** (16/4) **চেৎসুদুৰাচাৰঃ+ভজতে = চেৎসুদুৰাচাৰো ভজতে** (9/30)

2. যদি বিসৰ্গৰ আগৰ বৰ্ণ **'অ'** আৰু পিছৰ বৰ্ণ **অকাৰৰ বাদে** অন্য কোনো স্বৰবৰ্ণ হয়, তেন্তে সেই **বিসৰ্গ লোপ পায়**।

মনত কৰিব এই নিয়মটোৱে অব্যয়ৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰযোজ্য নহয়। ইয়াৰ বাবে 5ম নিয়ম চাওক।

আগৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গ	পিছৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গৰ পৰিৱৰ্তিত ৰূপ	উদাহৰণ
অ	ঃ	অকাৰৰ বাদে অন্য স্বৰ	লোপ	**মনঃ + আধত্স্ব = মন আধত্স্ব** (12/8)

গীতা পৰিৱৰ সাহিত্য আন যিকোনো ঠাইত ব্যৱহাৰৰ বাবে পূৰ্ব অনুমতিৰ প্ৰয়োজন। অনুমতিৰ উদ্দেশ্যে consent@learngeeta.com-ত আমালৈ লিখক।

3. যদি বিসৰ্গৰ আগত **'আ'** আৰু পিছত **যিকোনো স্বৰবৰ্ণ** বা **মৃদু ব্যঞ্জন** হয়, তেন্তে সেই বিসৰ্গ লোপ পায়। (কিছুমান পৰম্পৰাত এই নিয়মেৰে বাদ পৰা বিসৰ্গ যদি যতিৰ ঠাইত হয়, তেন্তে তাৰ উচ্চাৰণ কৰা হয়।)

 # মনত কৰিব যে উপৰত উল্লেখ কৰা দুয়োটা নিয়মৰ বাবে বাদ পৰা বিসৰ্গৰ পিছত অৱশিষ্ট স্বৰত কোনো স্বৰ সন্ধি নহয়।

আগৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গ	পিছৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গৰ পৰিৱৰ্তিত ৰূপ	উদাহৰণ
অ	ঃ	যিকোনো স্বৰ /মৃদু ব্যঞ্জন	লোপ	**মায়য়াপহৃতজ্ঞানাঃ+আসুৰম্** = **মায়য়াপহৃতজ্ঞানাআসুৰম্** (7/15)

4. বিসৰ্গৰ আগৰ বৰ্ণ **'অ'** আৰু **'আ'-ৰ বাদে** অন্য স্বৰবৰ্ণ হয় আৰু পিছৰ কোনো **স্বৰবৰ্ণ** বা **মৃদু ব্যঞ্জন** হয়, তেন্তে বিসৰ্গটো সলনি হৈ **'ৰ'** হয়। এনেদৰে অহা ব্যঞ্জনবৰ্ণটো তাৰ পৰৱৰ্তী স্বৰবৰ্ণৰ লগত মিলি যায় আৰু যদি ব্যঞ্জনবৰ্ণ থাকে তেন্তে সেই ব্যঞ্জনবৰ্ণৰ ওপৰত ৰেফ দিব লাগে।

আগৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গ	পিছৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গৰ পৰিৱৰ্তিত ৰূপ	উদাহৰণ
'অ'/'আ'-ৰ বাদে অন্য স্বৰ	ঃ	যিকোনো স্বৰ/মৃদুব্যঞ্জন	ৰ্	**দুঃ + নিৰীক্ষ্যম্ = দুৰ্নিৰীক্ষ্যম্** (11/17)

5. **অব্যয়ত স্থিত** যি কোনো বিসৰ্গৰ আগত যদি **কোনো স্বৰবৰ্ণ** হয় আৰু পিছত যদি **কোনো স্বৰবৰ্ণ** বা **ৰেফৰ বাদে অন্য মৃদুব্যঞ্জন** আছে, তেন্তে বিসৰ্গৰ **'ৰ'** হয়।

আগৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গ	পিছৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গৰ পৰিৱৰ্তিত ৰূপ	উদাহৰণ
যিকোনো স্বৰবৰ্ণ	ঃ	যিকোনো স্বৰবৰ্ণ/মৃদুব্যঞ্জন	ৰ্	**পুনঃ + জন্ম = পুনৰ্জন্ম** (8/16)

6. যদি বিসৰ্গৰ আগত **যিকোনো স্বৰবৰ্ণ** আৰু পিছত **'চ্'** বা **'ছ্'** বৰ্ণ হয়, তেন্তে বিসৰ্গটো **'শ্'**-লৈ সলনি হয়। **'ট্'** বা **'ঠ্'** বৰ্ণ হ'লে **'ষ্'**-লৈ আৰু **'ত্'** বা **'থ্'** বৰ্ণ হ'লে **'স্'**-লৈ সলনি হয়।

আগৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গ	পিছৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গৰ পৰিৱৰ্তিত ৰূপ	উদাহৰণ
যিকোনো স্বৰবৰ্ণ	ঃ	চ্ / ছ্	শ্	**যোগিনঃ + চৈনম = যোগিনশ্চৈনম্** (15/11)
		ট্ / ঠ্	ষ্	**ধনুঃ + টঙ্কাৰ = ধনুষ্টঙ্কাৰ**
		ত্ / থ্	স্	**হন্যুঃ + তন্মে = হন্যুস্তন্মে** (1/46)

গীতা পৰিৱাৰ সাহিত্য আন যিকোনো ঠাইত ব্যৱহাৰৰ বাবে পূৰ্ব অনুমতিৰ প্ৰয়োজন।
অনুমতিৰ উদ্দেশ্যে consent@learngeeta.com-ত আমালৈ লিখক।

7. যদি বিসৰ্গৰ পিছত **'ক্'** বা **'খ্'** বৰ্ণ হয়, তেন্তে সেই বিসৰ্গৰ উচ্চাৰণ **'খ্'**ৰ দৰে কৰিব লাগিব।
 # মন কৰিব যে উচ্চাৰণ 'খ্'ৰ দৰে কৰিব লাগে, 'খ'নহয়।

আগৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গ	পিছৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গৰ পৰিৱৰ্তিত ৰূপ	উদাহৰণ
যিকোনো স্বৰবৰ্ণ	ঃ	ক্ / খ্	'খ্'-ৰ ধ্বনি	**মৈত্রঃ + কৰুণ = মৈত্রঃ(খ) কৰুণ** (12/13)

8. যদি বিসৰ্গৰ পিছত **'প্'** বা **'ফ্'** বৰ্ণ হয়, তেন্তে সেই বিসৰ্গৰ উচ্চাৰণ **'ফ্'**ৰ দৰে কৰিব লাগিব।
 # মন কৰিব যে উচ্চাৰণ 'ফ্'ৰ দৰে কৰিব লাগে, 'খ' নহয়।

আগৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গ	পিছৰ বৰ্ণ	বিসৰ্গৰ পৰিৱৰ্তিত ৰূপ	উদাহৰণ
যিকোনো স্বৰবৰ্ণ	ঃ	প্ / ফ্	'ফ্'-ৰ ধ্বনি	**ততঃ + পদন্ = ততঃ(ফ্) পদন্** (15/4)

|| ইতি ||

গীতা পৰিৱৰ সাহিত্য আন যিকোনো ঠাইত ব্যৱহাৰৰ বাবে পূৰ্ব অনুমতিৰ প্ৰয়োজন।
অনুমতিৰ উদ্দেশ্যে consent@learngeeta.com-ত আমালৈ লিখক।